

„Az állampolgári szocializáció nem egy pozitív norma fogalom”

Interjú Szabó Ildikóval a felsőoktatás állampolgári kultúrát formáló hatásairól

■ Szabó Ildikó (1946) szociológus, az MTA doktora, nyugdíjas egyetemi tanár. Kutatási területe a politikai szocializáció, az állampolgári kultúra, a fiatalok politikához való viszonya, a kollektív identitások formálódása. Fontosabb könyvei: *Politikai szocializáció Magyarországon* (1991); *Tizenévesek állampolgári kultúrája* (1998, Örkény Antallal); *A pártállam gyermekei. Tanulmányok a magyar politikai szocializációról* (2000); *Magyarok Párizsa* (2003, Bajomi-Lázár Dáviddal); *Nemzet és szocializáció. A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon 1867–2006* (2009); *Láthatatlan történelem. Politikai anekdoták 1942–2012* (2013). ■

Dr. Szabó Ildikó

Felsőoktatási Műhely (FeMű): Adódik az első kérdés, hogy miképpen is zajlik a politikai szocializáció? Mit tudunk a társadalmi kérdések iránti érdeklődést formáló tényezőkről?

Szabó Ildikó: A politikai szocializáció és az állampolgári szocializáció nem választhatóak szét egymástól, ugyanannak a folyamatnak a két dimenzióját jelentik. A politikai szocializáció a társadalmi integráció interakcióinak a folyamata. Abban, hogy az egyén milyen politikai személyiséget épít föl magának, milyen politikai kultúrát sajátít el, meghatározó szerepük van az úgynevezett szocializációs tényezőknek vagy ágenseknek. Ezek egy része formális, intézményes, ilyen például az iskolarendszer, ilyenek a pártok vagy ilyenek az egyházak. Mindegyik tényező mögött felfedezhetjük azt az elképzelést,

hogy befolyásolni akarják a felnövekvő nemzedékek tagjainak a személyiségét, a gondolkodásmódját, az értékrendjét. A politikai szocializáció intézményes befolyásolásának az igénye lényegében a 17. század legvégétől, a 18. század elejétől követhető, amikor is az Európában mindinkább kiépülő közoktatási rendszerben felismerték azt, hogy az iskola révén befolyásolni kell és lehet az iskolába járók magatartását is. A politikai és állampolgári szocializáció másik részét a nem formális tényezők: a magatartási minták, a tapasztalatok, az olvasmányok, a beszélgetések, a társadalmi élmények alakítják.

Nos, arra a kérdésre, hogy a politikai szocializáció hogyan zajlik, azt a banális választ tudjuk adni, hogy a mindennapi életben, a mindennapi interakciókban. Ebben az egyszerű meghatározásban benne van az is, hogy a mindennapi élet egy részét formális helyzetekben töltjük, más részét pedig nem formális helyzetekben. Ugyanakkor nagyon érdekes az, hogy a politikai szocializációban az elmondottakon túl, tehát a formális és nem formális tényezőkön túl nagyon nagy szerepet játszanak a korszakokon átívelő hosszú hatások. Ezek Braudel és a francia Annales iskola közismert kategóriájával, az ún. *longue durée* hatások. Ezek a korszakokon átívelő hosszú hatások jelenthetnek értékelési mintákat, attitűdöket, önkifejezési stílusokat, a világról való gondolkozás formáit. Jelenthetik a készen kapott értékelési sémákat, amiket a szociálpszichológia sztereotípiáknak vagy előítéleteknek nevez, és ezeket szintén megtanuljuk. Még csak azt sem mondhatnám, hogy kizárólag a nem formális szocializáció érvényesül a családban vagy a baráti társaságban. Felfedezhetjük azt is, hogy a makro tényezők és akár az intézményes szocializációban szerepet játszó tényezők is hajlamosak és képesek ilyen hosszú hatásokat közvetíteni például

a történelemtől, a nemzetről, az egyén és az állampolgár viszonyáról. Tehát összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy *a hely és az idő* különös viszonyában zajlik a politikai szocializáció, és társadalmilag rétegzett módon, hiszen mindenkinek más és más a mikrokörnyezete. Más tényezők hatnak az egyes emberekre a különböző helyeken, a különböző településeken, a különböző társadalmi helyzetekben, a kultúra különböző megjelenési formái (vallások, tudományok, művészetek) révén. Nem kérdéses, hogy az iskolázottság szintjének növekedésével növekszik elvileg az a képességünk is, hogy a felénk áramló ismereteket, értékeket, normákat kritikusán nézzük, felülbíráljuk. De természetesen ezek sem automatikusak, hiszen jól látjuk a különböző adatokból, hogy ez a fajta társadalmi kritikusság is inkább a *longue durée* hatásokhoz tartozik. A stabil demokráciákra jellemző, hogy már kicsi koruktól kezdve arra szocializálják az új nemzedékek tagjait, hogy meglehetősen kritikussággal gyakorolják állampolgári és politikai jogaikat. Ha úgy fogjuk fel a politikai szocializációt, amelynek során a felénk áramló ismeretekből, értékekből, normákból, magatartási mintákból felépítjük a saját társadalmi és politikai magatartásunkat, akkor ebben az elsajátítási folyamatban felismerhetjük a társadalmi kérdéseket is, a társadalmi ismeretek iránti érdeklődést is, a politikai kérdések iránti fogékonyságot is.

Nagyon érdekes, és a politikai rendszerek, a történetiség hatásának a fontosságát mutatja, hogy a '70-es és a '80-as években több nyugat-európai és észak-amerikai országban – Franciaországban, Svájcban, Norvégiában, valamint az Egyesült Államokban – végzett kutatások szerint erős kapcsolat van a családok politikai nézetei és gyermekeik politikai nézetei között. A különböző országokban azonos kérdőívvel vizsgálták a szülőket

és tizenéves gyerekeiket is. Főként Annick Percheron elmélete nyomán került sor ezekre a kutatásokra, ő több kutatásban személyesen is benne volt. Ezekből az adatokból kiderült, hogy mind a jobboldali politikai nézetek, mind a baloldali politikai nézetek nagyon szorosan korrelálnak a szülők hasonló nézeteivel, miközben az élet más kérdéseiben, a nemek közötti kapcsolatban, az életvitelben, a szabadidő-eltöltésben nagyon nagy a szakadék a szülők és a gyerekek felfogása között. Azért tartom ezt fontosnak megjegyezni, mert Magyarországon ilyen kutatások elvégzése elképzelhetetlen, mint ahogy az is, hogy ilyen azonosságokat találjunk. A különbségek háttérben két különböző társadalomfejlődési modell húzódik meg. Ezeket úgy írhatjuk le, mint evolutív, illetve revolútív társadalomfejlődési modelleket. Az első típusba tartoznak a nyugati demokráciák fejlődési mintáit követő országok. A másodikba tartozik például Magyarország is a 20. század egymást váltó, egymástól radikálisan eltérő politikai rendszereinek különbözőségeivel.

Könnyű a gyerekeknek szüleik politikai nézeteit követniük az olyan társadalmakban, ahol a politikai nézeteket személyes ügynek tekintik. Nem kívánja a hatalom befolyásolni ezeket a nézeteket. Csak a kritikusságot és az autonómiát sajátíttatják el intézményesen a gyerekekkel, de ugyanúgy magánügynek tekintik a politikai elkötelezettséget, mint mondjuk a szexuális szokásokat. Ezekben az evolutív társadalomfejlődési utat bejárt társadalmakban ki is kristályosodott az, hogy mit jelent a jobboldaliság, és mit jelent a baloldaliság. A pártok elnevezése változhat, de nagyjából van egy társadalmi tudás arról, hogy mit is jelentenek ezek a fogalmak. Magyarországon, ahol, mint tudjuk, legalább 11-szer változott a politikai berendezkedés módja a 20. század folyamán, az új hatalomgyakorlás rendre együtt járt azzal, hogy mindig

újraírták a társadalmi játékszabályokat, a társadalmilag kívánatos „jót” és „rosszat”. Ebben talán a legitimációs deficitet csökkenteni kívánó mindenkori politikai akarat is szerepet játszott. Minden, vagy majdnem minden esetben megpróbálták keményen befolyásolni az emberek politikai nézeteit is.

Erre a beszélgetésre készülve elővettem egy 75-ben megjelent könyvet a társadalmi ünnepekről, és kaján mosollyal olvastam azokat a szövegeket, amelyek arról szóltak, hogy a társadalmi ünnepeknek az a szerepük, hogy a politikai elkötelezettséget, a politikai azonosulást erősítsék a fiatalokban. Ez egy fiataloknak szóló könyv volt, és célja többek között erősíteni a fiatal korosztályban azt a meggyőződést, hogy az ország jó irányba halad, a politika jó irányba halad. Megint elgondolkoztam azon, hogy ezek a *longue durée* hatások milyen hosszú életűek tudnak lenni. Ha nem is a politikai identitást, de valamiféle ideológiai identitást meglehetősen direkt módszerekkel a jelenlegi politikai hatalomgyakorlás is tudatosan próbál kialakítani.

Nos, az ismeretek természetesen egyrészt függenek az iskolázottság szintjétől. Itt utalnék az elmúlt száz év összes közvéleménykutatására, amelyik a világ minden részén azt a banális összefüggést mutatta, hogy minél iskolázottabb rétegekről van szó, annál többet tudnak a társadalomról, a politikáról, a közéletéről, a közügyekről. Utalnék arra is, hogy ahhoz, hogy az emberek foglalkozzanak a közélet kérdéseivel, nem egyszerűen valamiféle iskolázottságra van szükség, hanem motiváltságra is. Ezt a motiváltságot alapvetően két dolog határozza meg. Egyrészt egy „miénk tudat”: az, hogy a köz az enyém is, másrészt az a meggyőződés, hogy befolyásolni lehet a közügyek alakulását. Nagyon érdekes, hogy Magyarországon a rendszerváltás óta sem nőtt igazán ez a fajta motiváltság, a közéleti kérdések iránti érdeklődés. Még

érdekesebb az, hogy nálunk még mindig kevés a klasszikus értelemben vett civil szervezet. Természetesen vannak olyan szervezetek, amelyek civil szervezetként vannak regisztrálva, de nagyon sokszor felismerhetjük bennük, hogy nem alulról szerveződtek, hanem felülről, és nem ritkán politikai szándékok hozták létre őket. Tehát, ha leválasztjuk az iskolázásról a közéleti kérdések iránti érdeklődést, akkor azt látjuk, hogy nálunk egy erős demotiváltság, motiváció nélküliség jellemző ezen a téren – most már szűkítsük le – a fiatalokra is. Utálnék azonban egy véleményem szerint rendkívüli jelentőségű kutatásra, amit Utasi Ágnes vezetésével végeztek Szegeden. Ez a kutatás azt az érdekes koncepciót tesztelte, hogy nálunk a közéleti kérdések megvitatása és a közélet iránti érdeklődés nem annyira a formális struktúrákban zajlik, mint inkább az úgynevezett magántársaságokban. Nagyon nagy jelentőségűnek tartom azt, hogy ezt a tulajdonképpen pofonegyszerű felismerést empirikusan is bizonyították. Utasi Ágnesék 3 vagy 4 kötetet is publikáltak ebből a kutatásból.

FeMű: *Milyen szerepet tölt be a közéleti kérdésekben való jártasság és felelősségvállalás az értelmiséggé válásban? Mennyiben tekinthető a közéleti érdeklődés és aktivizmus az értelmiségi lét attribútumának?*

Sz. I.: Nos, a közélet iránti érdeklődésnek azért van jelentősége, mert sok definíció szerint az értelmiségi attól értelmiségi, hogy a közügyeket a sajátjainak tartja, és hogy ezekben véleményt formál, részt vesz, alakítja ezeket. Természetesen ma már egyre kevésbé tudjuk, hogy ki az értelmiségi, részben azért, mert az a klasszikus társadalmi tagolódás, amelyik talán a '40-es évek végéig jellemezte Magyarországot, régen megszűnt, másrészt pedig azért sem, mert a felsőoktatás általánossá válásával

vagy legalábbis kiszélesedésével egy picit kevésbé köthetjük az értelmiségivé válást a diplomához, mint amennyire ezt köthettük még, ha kompromisszumok árán is, de akár a '80-as évekig. Pataki Gyöngyvér kutatásaira utalnék, aki debreceni kollégisták körében próbálta feltárni, hogy milyen közéleti érdeklődésük van, hogy a közéletnek vajon terepe-e, helyszíne-e a kollégium, ami egy kínáló kutatói téma, mert ott élnek, beleszólhatnak a kollégium ügyeibe. Azt az eredményt kapta különböző nagyon szelletes módszerekkel, interjúkkal, csoportos beszélgetésekkel, narratívastimuláló játékos kockák bevetésével, hogy a közélet semmilyen módon nem érdekli az egyetemistákat, és tulajdonképpen azért nem, mert egyrészt nem tanulták meg, hogy a közülethez közük lehet, másrészt pedig egyáltalán nem érzik azt, hogy ez fontos lenne, harmadrészt pedig nem hisznek abban, hogy ezeket befolyásolni lehetne. És valóban nagyon fontos, hogy milyen tudásunk, milyen bizonyosságunk él a *közről*, a *politikáról*, a *hatalomgyakorlásról*. Elképesztő volt olvasni Gyöngyvérnek a doktori tézis dolgozatát, amiben az első eredményeket feldolgozta, hogy az egyetemisták mennyire távol állnak a politikától, a hatalomról mennyire csak a visszaélések, a negatív asszociációk jutnak az eszükbe. Utalhatnak Nyüsti Szilvia Hallgatói Önkormányzatról folytatott kutatásaira is, hiszen ez egy másik terepe lehetne az egyetemisták közéletiségének. És szintén abban summázhatjuk az eredményeket, hogy egyrészt az érintett debreceni egyetemisták nincsenek is tisztában a HÖK lényegével, a hallgatói önkormányzatiság filozófiájával és alapelveivel, másrészt pedig, ha leegyszerűsítjük az eredményeket, akkor ugyanazt kapjuk, hogy inkább a negativitásokhoz, a visszaélésekhez, a reménytelenséghez csatolják a Hallgatói Önkormányzatot. Nyilván az egyetemista

lét más területein is diagnosztizálhatjuk ezt a fajta érdektelenséget és passzivitást. Erre kiváló társadalmi terepet kínáltak az elmúlt egy év felsőoktatás-politikai lépéseinek és e lépéseknek a fogadtatása. Megint csak azt tapasztaljuk, hogy ezek az érintett egyetemisták tulajdonképpen egyfajta beletörődéssel, közömbösséggel, valamiféle reménytelen attitűddel vették tudomásul, hogy húsbavágó kérdésekben korlátozódik az egyetemre kerülésük: egyrészt a keretszámok korlátozása révén, másrészt a nagy vívmányként megjelentett tandíjmentesség felrúgásával. Ha megpiszkáljuk a felsőoktatásban végbement változásokat, akkor még természetesen további korlátozásokra is bukkanunk, hiszen a 62 év feletti oktatókat elküldték. Pedig nem kérdéses, hogy a tudományok területén az életkor nem jelent feltétlenül hátrányt. Az egyetemi oktatás nem az operáló sebész-remegő keze, hanem mégis a tudás valamiféle kumulálódását jelenti. És hát természetesen az egyetemisták azt sem érzékelték, hogy egy meglehetősen koncepciózus elitellenes társadalompolitika részeként jut kevesebb pénz a felsőoktatásra, korlátozódik a rektorok hatásköre, változnak meg a felvételi határok, és még tovább lehetne sorolni mindazokat az intézkedéseket, amelyek a felsőoktatásba való jutást korlátozzák. Tehát összefoglalóan ezzel a ponttal kapcsolatban azt tudom mondani, hogy a közéleti érdeklődés és aktivizmus nem feltétlenül az értelmiségi lét attribútuma ma már, amikor meglehetősen általános lett az iskolázás. Ugyanakkor nagyon erős rendszerspecifikus, hosszú hatású tényezők alakítják. Nagyon erős rendszerspecifikussága van annak, hogy mely társadalmi csoportokban milyen a közéleti érdeklődés. Különösen elgondolkodtató az, amikor a közéleti kérdésekről folytatott viták tárgyalásos módszerei relativizálódnak, illetve más megfogalmazásban elvesztik jelentőségüket.

Amikor fel sem vetődik az érintettekben, hogy ezekről a kérdésekről nagyon sokféle állampolgári eszközzel, konszenzusereséssel akár, de különböző hallgatói aktivisták által szervezett megmozdulásokkal is lehetne eszmecsere folytatni, vagy bevinni azokat a társadalmi nyilvánosságba. E mögött felfedezhetünk még valamit. Ha elfogadjuk ugyanis, hogy a politikai szocializációban rendszerspecifikus módon tanuljuk meg azt, hogy a konfliktusokkal mit lehet kezdeni, akkor úgy is értelmezhetjük ezt a sokféle kutatásban, sokféle felsőoktatás-kutatásban többszörösen mért ténytet, nevezetesen, hogy passzívak, a saját helyzetükkel kapcsolatban sem aktivizálódnak az egyetemisták, hogy fel sem vetődik bennük az, hogy konszenzusereséssel és a hatalmi tényezők partnereiként valóban tudnák a saját sorsukat befolyásolni.

FeMű: *Egy rövid, kapcsolódó kérdés jutott eszembe. 2006-ban volt szerencsém Franciaországban akkor egyetemre járni, amikor a munkavállalási törvény miatt egyik napról a másikra bezárt 70 egyetem az országban. Nagyon sokat beszélgettünk közéletileg egyébként aktív vagy érdeklődő kinti magyar Erasmus diákokkal, hogy ez vajon elképzelhető lenne-e Magyarországon? Nagyon megragadta a figyelmemet, amit mondott, hogy az is szerepet játszik ebben – talán attól függetlenül, hogy ez vajon értelmiségi attitűd-e feltétlenül vagy sem –, hogy egyébként érezzük-e néha annak a sikerét vagy közvetlen hatását, hogy gondolkodunk és ehhez kapcsolódóan véleményt nyilvánítunk közéleti kérdésekben. Néha kiállunk valami mellett, és látjuk azt, hogy a reálpolitika valamilyen szinten reagál rá. Talán felfedezhető ebben a tekintetben egyfajta kelet-európai, nyugat-európai polaritás is. Amit mondott, az különösen érdekes abból a szempontból, ha azt*

nézzük, hogy például pont Franciaországban, ahol III. Napóleon bukásától a II. világháborúig lényegében évenként alakult kormány, tehát nem kurzusokról szolt a történelem vagy a közpolitika, mint Magyarországon. Indirekt módon nyilván ez is azt az érzetet eredményezte, hogy a politika nem az állampolgár dolga, mert valami tőlünk független.

Sz. I.: Amit mond, azzal lényegében egyetértek, de kiegészíteném azzal, hogy a kurzusokban gyakorolt hatalom Magyarországon a folyamatos diszkontinuitást jelképezi, azt, hogy mindig, minden újraíródik, míg a franciák köztársaságokban számolnak, ezek eleve nagyobb időszakokat fognak át. És míg a kurzusokhoz az attitűdöket nagyon nehezen lehet megtanulni, és mire megtanuljuk, esetleg éppen kezdődik egy új kurzus, addig a nagyobb történelmi etapokhoz lehet adaptálódni, lehet rájuk hatást gyakorolni. A franciák a nagyon sikeres 19. századi és 20. század eleji munkásmozgalom révén tanulták meg azt, hogy beleszólásuk lehet a folyamatokba. Gondoljanak a '68-as diáklázadásokra, amelyeket az egyetemisták a CGT-vel, tehát a legjelentősebb szocialista szakszervezettel együtt csináltak, noha a diákok kezdték, és egyetemi dolgokról volt szó. És ugye, a munkásmozgalom egész története Franciaországban arról szolt, hogy sikeresen vívtak ki sok mindent, választójogot, szociális vívmányokat, szabadságot, ellátást. Tehát a társadalmi részvételhez a siker is asszociálódik. Ne felejtjük, hogy Franciaország egy olyan ország, ahol Európában az elsők között mertek vérpadra küldeni uralkodót, és most tekintsünk el attól, hogy ezt a ma hogy értékeli. Mégiscsak arról szolt a nagy francia forradalom, hogy a nép – ott valóban a népszót kell használnunk – tapasztalatot szerzett arról, hogy tudja érvényesíteni akaratát. És a királyságot egy időre meg tudta szüntetni. De a lényeg az, hogy amit a franciák

republikánus értékeknek tekintenek, azok nagyon sok területen interferálnak azzal, amit az Európai Unióban demokratikus értékeknek tekintenek. És ugye, a híres szlogen, hogy „szabadság, egyenlőség, testvériség”, amely minden iskolán, minden középületen ott van, mégiscsak azt erősítette a franciákban, hogy a szabadságot komolyan kell venni. A szolidaritást érdemes komolyan venni, és a társadalmi egyenlőséget megint érdemes komolyan venni. Tehát a kiegészítésem az, hogy másfajta tapasztalatok fűződnek a szabadsághoz is, a szolidaritáshoz is, az egyenlőséghez is. Más a francia állampolgári nevelés koncepciója is. Nagyon fontosnak tartják, hogy az iskolában megtanítsák az állampolgári alapelveket, ismereteket. Meghatározó élményem volt, amikor francia barátok akkor ötödikes kisfiának a dolgozatát olvastam arról a témáról, hogy „Szerinted mi a demokrácia?” Ez volt a feladat. És azt is látnunk kell, hogy a franciákat sohasem büntették az elmúlt 100 évben vagy 150 évben azért, mert kiálltak a jogaikért. Magyarországon időnként közénk lóttek, tehát mások a kollektív tapasztalatok.

FeMű: *Beszéltünk már a felsőoktatás világán belül arról, hogy Ön szerint milyen tényezők befolyásolják a politikai szocializációt. Említette a kollégiumot mint egy olyan teret, ahol ez életre kelhet, működésbe léphet, illetve a Hallgatói Önkormányzatról is beszélt. Miben látja egyébként a felsőoktatási intézmények hatását és felelősségét az állampolgári formálódásban? Milyen szerepet tulajdonít nekik?*

Sz. I.: A felsőoktatás a rendszerváltás óta igyekszik depolitizálttá tenni az egyetemi tereket. Ebből az következik, hogy formálissá vált lényegében a felsőoktatás-vezetés és a HÖK kapcsolata is, és ez a formalitás azzal járt, hogy a HÖK kontroll nélkül tudott növekedni, „állam az államban” lett sok

egyetemen. Valami hallgatólagos egyezmény létezett az egyetem vezetése és a HÖK között, hogy „ti nem zavarjátok komolyan az én köreimet, és én nem zavarom komolyan a ti köreiteket”. Magyarán, ahol intézményes forma kínálkozott volna a párbeszédre, az is sivár lett vagy elsekélyesedett. Ezzel együtt úgy gondolom, hogy az állampolgári szocializáció nem egy pozitív normafogalom, hanem egy valóságos fogalom, aminek lehetnek szimpatikusabb és kevésbé szimpatikus formái is. Az egyetemen az állampolgári szocializáció az előbb említett körülmények miatt is nagyrészt a szakmai életre korlátozódik, a tanár-diák interakcióra, arra, hogy vitatkozhat-e a tanárral a diák, hogy van-e valamilyen kódex arra vonatkozóan, hogy aki csal, hamisít, azzal hogy bánik az egyetem. Ne felejtjük, hogy az állampolgári kultúrában a szabályok meglehetősen fontos szerepet játszanak. Az egyik mindenképpen az óra és a vizsga, a másik pedig az, hogy az egyetem hogyan szankcionálja a normasértéseket. A harmadik területként említeném azt, hogy a tanár és a diák emberi vagy jogi egyenrangúsága érvényesül-e az egyetemen. Láthatjuk tehát, hogy ha nincs klasszikus közéleti tevékenység az egyetemen belül, akkor is vannak olyan interakciók, olyan viszonyrendszerek, amelyek nagyon is formálják a diákok állampolgári kultúráját. Sajnos, csak arról ismerek komoly kutatást, amelyik a csalásokkal kapcsolatos. Éppen egy magyar–francia összehasonlító vizsgálatban közgazdász diákok válaszoltak ugyanazokra a kérdésekre. Az a meglepő eredmény derült ki a kutatásból, hogy a magyar közgazdász hallgatók nagyon megengedőek a csalás, a hamisítás, az egyetemen elkövethető visszaélések iránt. A francia diákok sokkal kevésbé megengedőek. Mit mutat ez? Azt mutatja, hogy az egyetem – úgy tűnik – arra szocializál, hogy csalhatsz, csak le ne bukj,

csak észre ne vegyenek. És ez megint a kódex, a kodifikálás hiánya, ami azt teszi lebegővé, hogy hol vannak a határok, hogy mi az, amit megtehetek, és mi az, amit nem tehetek meg. A másik téma, amit említettem, talán a legfontosabb, a tanár-diák interakciók világa. Itt egyszerűen a hétköznapi tapasztalataimra vagyok kénytelen hagyatkozni. Tudomásom szerint nem készült a felsőoktatásban empirikus kutatás arról, hogy mennyire érvényesül a tanár-diák kapcsolatban az emberi egyenrangúság, a vita joga, a másként gondolkodás szabadsága, a kritika jogossága. Attól tartok, hogy ezek a *longue durée* hatások, amelyeket más szempontból posztfeudális vonásoknak is nevezhetünk, esetenként a tanár-diák viszonyban is érvényesülnek. Itt sajnos tényleg csak a hétköznapi tapasztalatokra tudok utalni. A harmadik terület, ahol a depolitizált egyetemi világba mégiscsak visszalopakodik valahogy, az a politikai kultúra, ami esetleg az egyetem falain kívül is, de belül is érvényesül, egyértelműen a diákok autonómiájának a kibontakozása, a diákok szakmai teljesítményének a támogatása, a segítése, hiszen a modern társadalmak nagyon is emberközpontúan képzelik el a felsőoktatást. Tudjuk, hogy a nyugati világban nagyon erős a mentorálás mentén leírható tanár-diák viszony. Nagyon sok az olyan dolgozat, amelyik ezt a fajta önállóságot erősíti a diákokban. Talán kevesebb a kontaktóra, mint nálunk az egyetemeken, de több a konzultáció, több az olyan kötelezettség, amelyekben valamilyen önálló dolgozatot kell elkészíteniük. Hozzá kell tenni, hogy ez nem egyetemi újdonság, hanem a közoktatás egésze erre a fajta szakmai vagy gondolkodási önállóságra szoktat. Ezt a három dolgot tudom említeni arra, amit mondott. Úgy vélem, hogy természetesen ez a három összefügg. Persze lehet sokféle mentséget mondani arra, hogy a tanár-diák viszonyban nálunk miért nincs igazán helye

a kritikának, az egyenrangúságnak. Lehet hivatkozni arra, hogy a tanárok fáradtak, túlterheltek, magas óraszámban tanítanak, és ezért elmenni a kényelmesebb megoldások felé. Mindennek van természetesen egy társadalmi háttere, de attól még a tény tény marad: ez a fajta szakmai munka, ami jó pár évig is tarthat, nem válik az értelmiségivé válás műhelyévé. Tehát ezekben az interakciókban, ebben az önálló szakmai munkában lehetne valóban összekapcsolni a diplomát az értelmiségivé válással.

FeMű: *Felmerült bennünk egy olyan kérdés, hogy lát-e ebből a szempontból bizonyos különbségeket képzési területek relációjában? Van az embernek egy olyan pre-koncepciója, ami talán valamennyire valós is, hogy a humán szakokon több a lehetőség arra, hogy valaki fogékonyra váljon bizonyos kérdésekben – és itt elsősorban közéleti kérdésekre gondolok – azon keresztül, amit tanult, tehát a tartalom keresztül, amit a felsőoktatásban elsajátít. Mégis, ha visszagondolunk, akkor akár 1956-ban, akár korábban a nagyobb megmozdulások, forradalmak első lépései jellemzően a műszaki értelmiség felől indukálódtak. Megváltozott ez a trend, észlel valami ilyesmit?*

Sz. I.: A felsőoktatásban zajló politikai szocializációnak ez az egyik legérdekesebb kérdése. Azt tenném hozzá, hogy érdekes módon vannak olyan képzési ágak, amelyekben tradicionálisan kimutatható például egy erős jobboldaliság. Ez önmagában is érdekes, hogy itt rendszerek jönnek-mennek, kurzusok jönnek-mennek, de például az orvostársadalom vagy az orvosképzésben részt vevők társadalmi élete hagyományosan erős jobboldali értékek mentén zajlik. Ezt a társadalomtörténészek összefüggésbe szokták hozni azzal, hogy Magyarországon az I. világháború előtt is, de még inkább a két világháború

között az orvosok jobboldaliságát az tartotta fent, hogy úgy érezték: a magyarországi zsidó értelmiség nagyon erősen jelen van az úgynevezett szabadfoglalkozásokban. Márpedig a korabeli klasszifikáció az orvost is szabadfoglalkozásnak tekintette. A másik ilyen terület a jogásztársadalom, ott lehet beszélni arról, hogy a jobboldaliság gyökerei valamiféle rivalizációhoz vagy konkurenciához kötődtek. A mi Campus-lét kutatásunk is kimutatta ezeket az összefüggéseket, ugyanakkor ennek az egésznek egy másik dimenzióját mutatja az, hogy például a Debreceni Egyetemen mindenki azt mondja, hogy az agrár karon a legerősebb az antiszemitizmus. Ezen a karon a hallgatók nagyon nagy része vidéki, olyan falvakból jött, ahol zsidót már 60 éve nem nagyon látni, tehát nem nagyon értjük, honnan származik ez a masszív jobboldaliság. Szabó Andreáék kutatócsoportja is kimutatott egy nagyon érdekes metszéspontot, választóvonalat. Ez pedig az, hogy fővárosi vagy vidéki egyetemről van-e szó, illetve egyetemről vagy főiskoláról van-e szó. Ők szintén azt a történelmileg érthető és történelmileg jól beágyazódott tényt dokumentálták ebben a részben online kutatásukban, hogy a fővárosi diákok jobban érdeklődnek a közéletiség iránt, aktívabbak, és egészen más pártpreferenciáik vannak, mint a vidékieknek. Mindezekből az következik, hogy erről a nagyon izgalmas kérdésről lényegében keveset tudunk, még ha ez egy viszonylag jól kutatott része is a magyar felsőoktatás kutatástörténetének. Joggal gondolhatjuk, hogy olyan pályaképek, olyan szakmai szerepek szocializálják a hallgatókat, amiket nem egyszerűen az egyetem alakít, hanem az egyetem utáni társadalmi terep. Hogy milyen legyen az orvos, milyen legyen az agrármérnök, milyen legyen a jogász? Az egyetem „hozott anyagból” dolgozik, ha dolgozik, ha szocializál. Ez a „hozott anyag” nem egyszerűen

a kibocsátó társadalmi közeget jellemzi, hanem a szerepfelfogást is, azt a magatartási mintát, ami mindig nagyon fontos a politikai szocializációban; amelyek mentén szakot választottak az érintett fiatalok; ahogy elképzelik majd magukat; amilyen értékrendet a mikrokörnyezetük legitimál. Mert ne felejtjük, hogy a politikai szocializáció ugyan az egyént köti össze a makrofolyamatokkal, akár a történelemmel is, de azt, hogy milyen magatartást kövessék, hogyan döntsek, mikor, milyen értéket fejezzek ki, mikor hallgassak, mikor ne hallgassak, ezt minden esetben a közvetlen személyes környezetemben tudom tesztelni. Ez a fajta közvetlen környezet legitimál vagy nem legitimál értékeket. Ilyen szempontból érdekes ez a három foglalkozás, amit említettem. A Campus-lét kutatásban ugyanakkor az is kiderült, hogy azok a karok vagy szakok, amelyek inkább a fiúk számára vonzóak, inkább teret adnak vélt férfias magatartásoknak, közéletiségnek. Például a Jobbik iránti szimpátiára gondolva is megállapíthatjuk, hogy ezek a főként fiúk által látogatott karok, mint amilyen az informatika, és valószínűleg idehozhatjuk az agrár szakokat is, kedveznek a férfiassággal összekapcsolt szélsőjobboldali eszméknek. Ugyanakkor, ha megnézzük, azt látjuk, hogy ezek a szakok nagyon sokszor az elsőgenerációs értelmiségivé válás tipikus szakjai is, és úgy tűnik, hogy az első generációs értelmiségiek erősen hierarchizált társadalmi receptióval rendelkeznek.

FeMű: *Érdekelne, hogy miben látja a hallgatók sajátosságát a kortársaikhoz képest? A hallgatói időszak nagyon speciális a fiatalok, az emberek életében. Hogyan hat ez az időszak az állampolgári szocializációra?*

Sz. I.: Igen, ez is az egyik legfontosabb kérdés. Egész egyszerűen ez egy különleges életszakasz. Az ember főfoglalkozásban

foglalkozhat saját magával, az életével, azzal, hogy hogyan lép tovább, hogy tervezze meg élete további szakaszát. Egy fantasztikus életszakasz ez a világ minden részén. Éppen ezért ebben az életszakaszban minden korábbanál nagyobb szerepet játszanak a kortársak. Hiszen mások tükrében látjuk meg magunkat, és a kortársakkal folytatott diskurzusokban dolgozzuk fel élményeinket. Itt olyan népeességről van szó, amelyre mégiscsak jellemző az, hogy viszonylag jó verbális készséggel rendelkeznek, hiszen az egyetem eleve arra kényszeríti őket, hogy a különböző reflexióikat megbeszéljék egymással. Többször hivatkoztam Pataki Gyöngyvér kutatására, aki kimutatta, hogy ezekben a kortársi csoportokban a közéletiségnek nincsen igazán szerepe. Maximum a negatív közéletiségnek. Tehát amiről beszélnek, az inkább az, hogy miért rossz a politikai helyzet, miért reménytelen az egész. Miért olyan, amilyen a magyar közélet. Természetesen ez is közéleti beszélgetés, ha nem csak pozitívum mutatható ki benne, akkor is. Nos, a kortárs csoportoknak az a jelentőségük, hogy nagyon erősen legitimálnak. Az is nagyon érdekes, hogy van a kortárs csoportok legitimáló potenciáljában valami, amit még leginkább a divat legitimáló potenciáljához, erejéhez tudnék hasonlítani. A kortárs csoportok legitimálják, hogy öltözzünk, milyen hanghordozást folytassunk. Érdemes megfigyelni, hogy ezeket mennyire szabályozzák a normák. Tulajdonképpen a kortárs csoportokban szerzünk piros pontokat vagy fekete pontokat azzal is, hogy mit gondolunk a világról, hogyan értékeljük a környezetet. Nos, a mai magyar egyetemista kortársi világ olyan divatot diktál – idézőjelben mondanám a divatot –, amiben valóban nem nagyon van helye a politikának. Ez nem egy trendi dolog, nem egy társasági téma. Amikor a Campus-lét kutatás előtanulmányait folytattuk, akkor az egyik

tanítványom arról írt egy nagyon érdekes esettanulmányt, hogy amikor bulizni mennek, akkor milyen politikai beszédek, diskurzusok hangzanak el. Kiderült, hogy az akkori szociológia szakos hallgatók között nagyon ciki szocialista-, MSZP-szimpatizánsnak lenni, egyszerűen nem volt elfogadott abban a csoportmilióban ez. Nyilván vannak olyan csoportmiliók, amikben meg az a normatív, hogy valaki a szélsőjobbal szimpatizáljon. Ebben a legitimáló, és a diskurzusok divatirányzatait meghatározó potenciálban látom a kortárs csoportok jelentőségét.

FeMű: *Úgy tűnik, mintha Magyarországon a közéleti érdeklődés, az erre való fogékonyság, a civil lét, a tényleges pártpolitikai szerepvállalás egy kicsit közelebb van egymáshoz, mint kellene lennie. Különösen, ha a Hallgatói Önkormányzatokból indulunk ki. Az embernek sokszor van olyan benyomása, hogy pusztán az értelmiségi létből fakadó tevékenység, vagy a civilként való megnyilvánulás, nem egy hosszú ideig tartó dolog, mert mindig tart valami felé, leginkább abba az irányba, hogy az ember előbb-utóbb valamilyen politikusi szerepet fog vállalni. Az ember egy kicsit szkeptikus azzal kapcsolatban, hogy egy a hangját hallatni képes, akár ismertté is vált értelmiségi hosszú időn keresztül meg is maradhat ezen a szinten. Ez talán egyfajta bélyeget nyom arra, hogy milyen is az értelmiség, vagy mi is az értelmiség felelőssége közéleti perspektívában. Miként gondolkodik erről?*

Sz.I.: Inkább azt látom, hogy ezek a bizonyos csoportnormák, amelyek legitimálnak vagy nem legitimálnak értékeket, magatartásokat, a HÖK-ben is működnek. A normák nézőpontjából az a deviáns, aki valamiféle értelmiségi étosztól vezérelve, vezetettve akarna valóban egy klasszikus érdekvédelmet folytatni, és szeretné esetleg a modern

szerveződések értékrendje mentén átalakítani a HÖK-öt. Ez megint azt mutatja, hogy ezek a kortársi csoportnormák nagyon-nagyon erős átalakító hatással bírnak. Vagy „megszokik az illető, vagy megszökik”: vagy asszimilálódik ahhoz a közeghez, amelynek mások a motivációi, vagy pedig felvállalja, hogy őt ezért ugratják, ezért fognak rajta humorizálni. A beszélgetés elején szó volt a motivációkról.

Az állampolgári kultúra és az értelmiségi szocializáció tulajdonképpen feltételezi, hogy az egyén folyamatosan választ, folyamatosan dönt, folyamatosan elfogad vagy elutasít magatartásokat, jelenségeket, amiket maga körül lát. Az értelmiségi az én definícióm szerint valóban egy kritikus és felelőségteljes társadalmi attitűdöt jelent, amelyik adott esetben az egyén érdekei fölé tudja helyezni a köz érdekeit is. Ezért mondtam a beszélgetésünk elején, hogy ezt ma már kevésbé lehet a diplomához kötni. És ebben az értelmiségi szocializációban, amit normatívnak tekinthetünk, tulajdonképpen az étosz egy központi érték. Hogy abban, amit tesztek, felelősség van bennem mások iránt. Természetesen van közéleti étosz és politikai étosz, és sokat számít, hogy adott esetben pártérdekeket vagy osztálytársadalmi érdekeket nézek-e. Választási érdekeket nézek-e, vagy a társadalom hosszú távú érdekeit nézem-e? Karrier visz-e, meg a kiemelt jövedelem csábereje visz-e valamely szervezetbe, legyen bár szó a HÖK-ről vagy egy politikai szervezetről, vagy pedig az az étosz, hogy én egy „jó fej” vagyok, tudok tárgyalni, meg tudom győzni az embereket, meggyőzhető vagyok, ki tudok állni. Érdekes módon az elmúlt talán 20 évben szinte nem volt szó a magyar politikai diskurzusokban az étoszlól, a magatartást vezérlő közéleti, erkölcsi értékekről, pedig ezek a társadalmi és a szakmai szerepekben is benne vannak. A tanár szerepben, az orvos

szerepben, a mérnök szerepben, a köztisztviselői szerepben, abban, hogy az ügyféllel hogyan tárgyalok. Nagyon szeretem ebből a szempontból a francia köztisztviselői étoszt, amelyik keményen szabályozza azt, hogy hogyan szólítsanak. Kötelezően monsieur vagy madame az ember. Kötelezően elmondják a jogait, kötelezően felvilágosítanak minden lehetőségről. A köztisztviselő kötelességének érzi, hogy a kliens szempontjait képviselje. Talán nem is baj, ha ennek a beszélgetésnek az utolsó részében szó van arról, hogy egy normatív állampolgári szocializációban egy ilyen étosz kialakításának a szükségessége is benne van. Érdekes módon ez nagyon erős rendszerstabilizáló tényező tud lenni. Régi felismerés, hogy a stabil demokráciák sikerüket a rendszer funkcionálása szempontjából, de az egyén komfortérzete szempontjából is többek között annak köszönhetik, hogy a legkülönbözőbb társadalmi szerepekben olyan magatartási minták vezérlik a nyilvános viselkedéseket, amelyek alapja ez az étosz. Franciaországban az egyik legnagyobb élményem az volt, hogy mikor orvoshoz mentem, akkor az orvos fölállt és bemutatkozott. Ez is ennek az étosznak a része, mert így az egyenrangúság esélye nagyobb, és bemutatkozik ő is.

A kérdésében az is benne volt egy kicsit, hogy mintha baj lenne az, hogy

Magyarországon a civil szervezetek és a politikai szervezetek közel vannak egymáshoz. Én is azt gondolom, hogy a mai formában ez baj. Így nem a közéleti étosz viszi az embereket bizonyos szervezetekbe, hanem a politikai hatalom megszerzésének a lehetősége, ami Magyarországon egyet jelent a sok pénzzel, a még több pénzzel és a fékek és ellen-súlyok által nem zavart hatalomgyakorlási móddal. Én azt szeretném, ha nem lenne baj, hogy valaki szervezetekben politizál. Talán még az sem lenne baj, ha valaki civil szervezetekből kerülne át a politikai szférába. Most, amíg ezeket a mondatokat mondom, gyorsan végiggondolom a francia 20. századi történelmet. Ott például a szakszervezeti mozgalmából nagyon sokan kerültek kormányzati tisztségekbe, és ez önmagában nem volt baj, mert az egyik helyen elsajátítottak egy olyan étoszt, ami adott esetben jól jöhetett a másik helyen is. Magyarországon azért gondoljuk, hogy ez nincs így jól, mert nem látjuk azt az étoszt, ami a politikai intézményekben szereplőket vagy a politikai intézményeket reprezentálókat vezetné.

FeMű: *Nagyon szépen köszönjük.*

Az interjút készítette: Nyüsti Szilvia és Őrsi Gábor, szerkesztette: Őrsi Gábor.